

Kitap Tanıtımı/ Book Review

İlyas Gökhan, *Felaketler Çağı Orta Doğu'da Kıtık, Kara Veba Ve Salgın Hastalıklar (1200-1405)*, Timaş Akademi, İstanbul 2022.

Emre Kaymakçı*

(ORCID: 0000-0003-1688-4077)

Makale Gönderim Tarihi

18.07.2023

Makale Kabul Tarihi

03.08.2023

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Kaymakçı, E., “Kitap Tanıtımı: İlyas Gökhan, *Felaketler Çağı Orta Doğu'da Kıtık, Kara Veba Ve Salgın Hastalıklar (1200-1405)*”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8/ Özel Sayı: Dr. Recep Yaşa'ya Armağan: 3260-3267.

APA: Kaymakçı, E. (2023). Kitap Tanıtımı: İlyas Gökhan, *Felaketler Çağı Orta Doğu'da Kıtık, Kara Veba Ve Salgın Hastalıklar (1200-1405)*. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8 (Özel Sayı: Dr. Recep Yaşa'ya Armağan), 3260-3267.

Fatımîler Devleti (2008), Selçuklular Zamanında Maraş (2013), Ord. Prof. Mükrimin Halil Yinanç Makaleler (2017), Kahramanmaraş Tarihi (2019) ve Ortahisar Nüfus Defterleri (2021) adlı kitaplar olmak üzere birçok uluslararası ve ulusal kitap bölümü, bildiri ve makalenin yazarı olan İlyas Gökhan, Orta Çağ Türk-İslâm devletleriyle birlikte asıl olarak Memlûk tarihi uzmanıdır. Yazarın 2022 yılında Timaş Akademi yayınlarından “*Felaketler Çağı Orta Doğu'da Kıtık, Kara Veba ve Salgın*

* Arş. Gör. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye, emrekaymakci88@gmail.com.

Res. Assist., Niğde Ömer Halisdemir University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Turkey.

Hastalıklar (1200-1405)” adıyla yayınlanan kitabı Giriş kısmıyla beraber altı bölüm, sonuç, ekler ve haritalardan oluşmaktadır.

Yazar kitabın giriş kısmında ilk olarak salgın, deprem, kıtlık ve kuraklık gibi felaketlerin tarih boyunca var olduğunun önemine dikkat çekerek bu felaketlere İspanyol gribi, Endonezya ve Erzincan depremi ve AIDS gibi örnekler vermiştir. (s.15) Bunun ardından yazar Eyyubi ve Memlûk devletlerinin kısa siyasi tarihi üzerine durduktan sonra İbn Cübeyr, Ebû Şâme, İbn Battuta, İbn Aybek, Makrîzî, Suyutî gibi seyyah, tarihçi ve coğrafyacıların gözlemlerinden yola çıkarak Mısır coğrafyasına değinmiştir. Bu kısımda dikkat çeken nokta Herodotos’un da değindiği gibi Nil Nehri’nin Eski Çağ’dan Memlûk Devleti’ne ve hatta 19. yüzyıla kadar Mısır’ın iktisadî hayatının can damarı olduğudur.

Giriş kısmının son kısmında 1200 yılına kadar genel anlamda İslâm dünyasında özel anlamda Mısır ve Suriye’de görülen kıtlıklar ve vebalar yer almıştır. İslâm dünyasında ilk veba salgını Hz. Ömer döneminde Suriye’de görülmüş ve bu salgına Amvas adı verilmiştir. (s.24) Mısır’da ise ilk veba Emevi valilerinden Abdülaziz b. Mervan zamanında 685 yılında görülmüştür. Bu iki veba salgınından sonra Abbasi Halifeliği, Fatımîler dönemi ve Haçlı Seferleri sırasında Mısır ve Suriye’de aralıklarla veba salgınlarının görüldüğünü belirten yazar 1200 yılına kadar görülen vebaların Nil Nehri’nin düzensiz taşması ve suyunun yetersizliğinden dolayı kuraklıkların ve kıtlıkların artmasından sonra görüldüğüne dikkat çekmiştir. s.27 Bunların yanı sıra giriş kısmında doğal felaketlerin getirdiği göç, pahalılık ve karaborsacılık gibi sonuçlar yer almaktadır.

Kıtlık ve Veba Salgınlarının Sebepleri adlı birinci bölümün başında tabii sebepler başlığı altında öncelikle Mısır’ın can damarı olan Nil’in düzenliliği/düzensizliği, taşma seviyesi ve nehrin mikyaslarından söz edilmiştir. Nil ‘in Mısır halkı için önemi yazarın şu satırlarında görülmektedir: *“Mısır halkı tarafından kutsal kabul edilen Nil’in suyunun yükselmesiyle ilgili bazı inanışlar vardı. Nehrin taşma zamanı bayram olarak kutlanırdı. Firavunlar Döneminden Müslümanların Mısır’a girdikleri 640-41 yılına kadar devam eden “Nil gelini töreni” diye bir gelenek vardı. Yapılan törende bakire bir kız süslenir ve nehre atılarak kurban edilirdi. Güya inanca göre bu Nil’in kabarmasını sağlardı.”* (s.34) Bu kısımda Nil’in seviyesini ölçmek için kullanılan mikyaslardan ve

bunlarla ilgilenen görevli sahibü'l-mikyasdan bahsedilmiştir. Memlûk idarecilerinin Nil'e önem vermelerinin sebepleri devletin ve halkın refahının buna bağlı olmasındandır. Nitekim nehir 16 zirâyı çıkmazsa veya fazla taşarsa pahalılık başlar ve arkasından da kıtlık görülürdü. Bu durum da toplumda kargaşaya neden olurdu. Ayrıca Nil'in suyunun istenen seviyede olmamasının ve bunun ardından yaşanan kötü olayların halk tarafından ilahi bir ceza olarak yorumlanması dönemin inanç anlayışını görmek açısından önemlidir. Fakat kitabın devamında görüleceği gibi Orta Çağ İslâm dünyası doğal felaketler ilahi bir güce bağlansa da Hristiyan dünyasına nazaran sebeplerinin bilimsel anlamda da araştırıldığı da anlaşılmaktadır.

Birinci bölümün devamında yazar vebanın Türkçe'de ve Batı dillerindeki anlamlarına değinerek bu hastalığın ne şekillerde oluştuğuna, hıyarcıklı (bubon) ve akciğer vebası gibi türlerinin olduğuna, bunlara yakalanan kişilerin ne gibi belirtiler gösterdiğine, vebanın modern döneme kadarki tarihçesine ve Orta Çağ Doğu ve Batı dünyasının veba salgınlarına bakış açısına değinmiştir. Burada dikkati çeken nokta yazarın vebayı tıbbi açıdan incelemesi ve modern dönemde bu hastalıkla ilgili yapılan son çalışmaları vermesidir. Ancak yine de şu satırlardan vebanın hâlâ belirsizliğini sürdürdüğünü anlamaktayız: *"Bütün bunlara rağmen veba salgınları konusunda çalışmalar halen devam etmekte ve tıbbi olarak tam açıklanamayıp özellikle de salgının nasıl başladığı ve kaynağının nasıl ortaya çıktığı kesin olarak ortaya konamamaktadır."* (s.48-49)

Yazar birinci bölümün son kısmında kıtlık ve vebanın iç ve dış sebeplerinden söz etmiştir. Kıtlığın iç sebepleri olarak ülkede yaşanan kaos, rüşvet, tekelleşme, karaborsacılık ve paranın istikrarsızlığı görülmektedir. Burada Orta Çağ'ın önde gelen tarihçilerinden Makrîzî'den yararlanılarak Mısır ve Suriye coğrafyasındaki rüşvet ve karaborsacılık olayları açığa vurulmuştur. Yazar, paranın istikrarsızlığı alt başlığında dönemin sikkeleri olan dirhem ve dinar gibi paraların kökenine ve Memlûk döneminde paraların ayarlarıyla oynanması sonucu ekonomide bozulmalar olduğuna değinmiştir. Yazar birinci bölümde son olarak Haçlıların düzenlediği seferlerin Mısır ve Suriye'deki halka kıtlık, açlık ve pahalılık yaşattığını belirterek dış sebepleri anlatmıştır.

1200-1260 Yılları Arası Mısır ve Suriye’de Kıtık ve Veba Salgınları adlı ikinci bölümde İbn Aybek, Nüveyri, Makrîzî ve Ebu’l-Fidâ gibi yazarların bu dönemde görülen salgın, kıtlık ve pahalılık gibi doğal felaketlere dair yazdıklarından yola çıkılarak konu aydınlatılmaya çalışılmıştır. 1200-1260 yılları arasında Mısır ve Suriye’de meydana gelen salgın, kıtlık ve pahalılık gibi felaketlerden sonra bu bölgelerdeki halkın Doğu Akdeniz’in çeşitli yerlerine göç etmeleri dikkati çeken unsurların başında gelmektedir. Bununla birlikte Eyyûbi sultanı I. Adil gibi hükümdarların salgın ve kıtlığa karşı bazı tedbirler aldığı görülmektedir. *“Eyyûbî Sultanı Adil ve ümera meydana gelen bu felaketi hafifletmek için birtakım tedbirler alırlar. Sultan açlıktan sıkıntı çeken fakirler için yardım başlatarak onların bakımını zenginlerin üstlenmesini istedi. Kendisi 12 bin kişinin geçimini üzerine alarak ümerasına örnek oldu. Aşevlerinde devamlı yemek dağıtarak fakirlerin hayatta kalmasını sağladı.”* (s.77) Mısır’da görülen salgınların ve kıtlığın en büyük sebebinin Nil Nehri’nin taşmaması veya fazla taşması olsa da birinci bölümün sonunda kısa olarak değinilen Haçlı Seferleri ve Harizmşahların özellikle Suriye’de düzenlediği baskınlar da çok etkili olmuştur.

İkinci bölümde göze çarpan bu dış sebeplerin başında V. ve VII. Haçlı Seferleri ve Moğolların Anadolu ve Suriye’yi istilasını görülmektedir. 1096 yılında Papa II. Urbanus’un çağrısıyla başlayan Haçlı Seferlerinin her birisi Yakın Doğu hatta Avrupa topraklarındaki bazı yerlere yıkım getirirse de özellikle 1204’teki IV. Haçlı Seferi sonucunda Bizans İmparatorluğu’nun başkenti Konstantinopolis oldukça fazla etkilenmiş ve Latin devletleri burayı üç gün boyunca yağmalamış ve ekonomik anlamda imparatorluğu oldukça zayıflatmışlardır. Kitabın bu bölümünde de 16 ay süren V. Haçlı Seferi’nin sonucunda halkın büyük oranda açlık ve kıtlık yaşadığı belirtilmektedir. Bu açlık ve kıtlığın ardından kaçınılmaz olarak ölümlerden sonra defin işlemlerinin gerçekleştirilememesinden dolayı salgın hastalıklar görülmüştür. Yazar yine V. Haçlı Seferi’nde olduğu gibi VII. Haçlı Seferi’nde de Dimyat’ta açlık ve kıtlıktan dolayı veba salgınlarının yaşandığını ifade etmiştir.

Memlûkler Dönemi adlı üçüncü bölümde Memlûklerin Bahri kolu zamanında yaşanan salgın, açlık, kıtlık ve pahalılık felaketleri anlatılmaktadır. Bölüm 1260-1277 yılları arasında Memlûklerin başında bulunan Baybars ile başlamaktadır. Baybars’ın saltanatının hemen

başında denilebilecek bir dönemde 1264'te bir kıtlık görülmüştür. Bu kıtlık sebebiyle buğday, arpa ve ekmek fiyatları çok yükselmiştir. Bu duruma şahit olan Baybars tıpkı yukarıda sözü edilen I. Adil gibi bazı önlemler almıştır. Baybars da açlık çeken fakirlerin bir kısmının geçimini üzerine alırken bir kısmını da ümera ve yakınlarına vermiştir. Bununla birlikte açlığın üstesinden gelmek amacıyla halka camilerde ekmek dağıtmıştır. Baybars döneminden sonra kitapta uzun yıllar sürecek bir saltanatı başlatan Seyfeddin Kalavun'un (1279-1290) dönemi ve ardından çocuklarının ve torunlarının dönemleri anlatılmıştır. Seyfeddin Kalavun dönemiyle beraber devletin gelirlerinin artması ve arazilerin tarıma kazandırılması en önemli gelişmeler arasındadır. Yazar, Ketboğa döneminde 1294-1296 yılları arasında Mısır'da açlık, kıtlık ve vebanın çok şiddetli geçtiğini Baybars el-Mansûri ve İbn Aybek gibi yazarlardan alıntılar aktararak olayların ciddiyetini gözler önüne sermektedir. İbn Aybek'in satırlarında belki biraz abartı olsa da onun yazdıkları dönem kaynağı olması bakımından o dönemde yaşanan bu olayları anlayabilmemiz açısından oldukça önemlidir. İbn Aybek fakirlerden hatta zenginlerden dahi birçok kişinin öldüğünü, aç insanların kedi, köpek ve hendeklere atılan cesetleri dahi yediklerini nakletmektedir. Ketboğa'nın da bu olayların önüne geçilmesi için önceki sultanlara benzer önlemler aldığı görülmektedir. Fakat her ne kadar önlem alınsa da insanların Doğu Akdeniz'in sahil kıyılarına göç olayları durdurulamamıştır. Ketboğa'dan sonra Seyfeddin Kalavun'un torunlarının saltanatlarında da Mısır'da benzeri kıtlık, açlık ve salgın olaylarının sürdüğü görülmüştür.

İlyas Gökhan dördüncü bölümü Orta Çağ'ı ve belki de sonraki yüzyılları Haçlı Seferleri ile birlikte en çok etkileyen Avrupa'da "Black Death" ve Türkçe'de "Kara Veba"¹ adı verilen olaya ayırmıştır. Yazar, Kara Vebayı incelerken Mısır ve Suriye'yi merkez almakla birlikte Asya, Avrupa ve Afrika'daki pek çok yerde salgının seyrini ayrıntılı şekilde ortaya koymuştur. Bu bölüm Mısır ve Suriye'de yaşayan birçok müellifin Kara Veba'dan yaşamlarını yitirmesiyle başlamaktadır. Makrîzî ve İbn Tagrîbirdî gibi önemli yazarların Kara Veba ile ilgili kalem

¹ Kara Veba için bkz. Sean Martin, *Kara Ölüm Orta Çağ'da Veba*, çev. Cumhuriyet Atay, Kalkedon Yayınları, 2011; Frank Snowden, *Epidemics and Society: From the Black Death to the Present*, Yale University Press, 2019.

oylattıklarından söz etmektedir. Makrîzî'nin ifadesine göre *“Bu veba bir iklimde görülüp diğer iklimde görülmeyen cinsten değildir. Aksine bütün yeryüzünü ve tüm insanoğlunu hatta denizlerdeki balıkları, gökyüzündeki kuşları ve ormanlardaki vahşi hayvanları dahi etkisi altına almıştır.”* (s.138) Yazar, İslâm müelliflerinin Kara Veba ile ilgili ifadelerine yer verdikten sonra Kara Veba'nın 2019'da COVID salgınında olduğu gibi Çin'de ortaya çıkışına değinmiştir. Çin'de ortaya çıkan Kara Veba salgını Kırım'a buradan İstanbul'a ve ardından da Cenevizli gemiciler tarafından İtalya ve Avrupa'ya yayılmıştır. Yazar da Avrupa'ya yayıldığını belirttikten sonra ilk olarak İtalya'daki ve daha sonra da Avrupa'nın diğer yerlerindeki durumu ele almıştır. Kara Veba özellikle COVID'de olduğu gibi İtalya'yı çok fazla etkilemiş ve bu dönemin önemli yazarlarından Boccacio'nun Decameron eserine kadar yansımıştır. İtalya'da da görülen salgın nüfusun birçoğunu götürmüş ve gemicilik ile ticarete büyük zarar vermiştir. İtalya'da olduğu gibi Fransa, İspanya, Benelüks Ülkeleri, Almanya, İngiltere, İskandinav Ülkeleri, Doğu Avrupa ve Balkanlar'a yayılışına ayrıntılı bir şekilde değinmiştir.

Dördüncü bölümde Kara Veba'nın Avrupa'ya yayılımı anlatıldıktan sonra salgının Avrupa'daki sosyal, demografik, siyasi, ticari ve ekonomik sonuçları incelenmiştir. Bu sonuçların incelenmesinin ardından vebanın İstanbul ve Kafkasya üzerinden Anadolu'ya yayılışını ele almıştır. Salgının Bursa, Konya, Akşehir, Karaman, Sivas, Divriği, Kayseri, Trabzon, Antep, Antakya ve Çukurova bölgesinde şehirlerdeki seyrine değinmiştir. Yazar daha sonra kitabın asıl konusu olan Mısır ve Suriye'deki salgının sonuçlarını irdelemiştir. Dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Mısır ve Suriye'nin de Kara Veba'dan çok fazla etkilendiği görülmektedir. Yazar tarafından özellikle Bahrî Memlûklerinin bu salgın yüzünden çöküşe geçtiğine dikkat çekilmiştir. (s.187) Kara Veba döneminde Mısır ve Suriye'de üç semavi dinin mensupları bir araya gelip salgının bitmesi için dualar etmişler ve başta devlet daireleri olmak üzere her yer kapanmıştır. Dördüncü bölümün son kısmında ise Kara Veba'dan sonra meydana gelen salgınlar Burcî Memlûklerin iktidara geçişine kadar anlatılmıştır.

Burcî Memlûkler Dönemi adlı beşinci bölümde ilk olarak Burcî Memlûklerin kurucusu Zâhir Berkûk (1382-1399) döneminden söz edilmektedir. Kara Veba ile birlikte Bahrî Memlûkler oldukça fazla

yıpranmıştı ve yıkıma doğru gitmişti. Burcî Memlûklerden itibaren devletin düzeleceği düşünülse de henüz ilk sultanın devrinde iç çekişmeler, kıtlık ve salgınlar hızını kesmemiştir. Nitekim 1385-1390 yılları arasında kıtlığın ve veba salgınının kol gezdiği görülmektedir. Dönemin müellifi İbn Tagrîbirdî, Berkuk döneminde salgın olaylarından dolayı pek çok kişinin öldüğünü ve göç olaylarının yaşandığını nakletmiştir. (s.208-209) Burada dikkat çeken noktalardan biri de çarşı-pazardan sorumlu ve gıda maddelerinin fiyatlarını belirleyen muhtesiplerin sık sık değiştirilmesidir. Olayların sorumlusu olarak görülen muhtesipler daha öncelerde olduğu gibi Berkuk döneminde de sık sık değiştirilmiştir. Ayrıca bu dönemde bir de hayvan vebalarından hayvanlar telef olur ve bu da hayvansal ürünlerin kıtlığına sebep olur. Bölümün ilerleyen kısımlarında Zâhir Berkûk'tan sonra başa geçen oğlu sultan Ferec dönemi anlatılmaktadır. Onun döneminde de yaşanan iç çekişmeler, salgın, kıtlık ve pahalılık satırlara yansımaktadır. Ayrıca bu dönemde doğal felaketlerin yanı sıra Suriye'de Timur'a karşı alınan mağlubiyetin de devleti oldukça zayıflattığı bölümün sonunda belirtilmiştir.

İktisadi Buhran, Kıtlık ve Veba Salgınlarının Etkileri adlı altıncı bölümde yazar ilk olarak sultanların ve ümerasının kıtlık ve veba zamanlarında aldığı önlemlere değinmiştir. Yöneticiler bu dönemde maddi anlamda destekte bulunmalarının yanı sıra halkını başka önlemler de almaya yönlendirmişlerdir. Bu önlemlerin başında din adamlarıyla birlikte dualar etmek ve doğal yollarla tedaviye yönlendirmek bulunmaktaydı. Yazar, "Yöneticiler" kısmının sonunda çarşı ve pazarları kontrol eden muhtesiplik kurumunun rüşvet ve iltimas yoluyla bozulduğuna dikkat çekmiştir. Yöneticilerin ardından Memlûk dönemindeki halkın durumunu inceleyen yazar vebanın olduğu dönemlerde sultan ile ailesi ve tüccarların olumsuz durumları bir şekilde atlattığını fakat köylerde yaşayan insanların geçim anlamında çok sıkıntı yaşadığını anlatmıştır. Halkın bu dönemde açlıktan fırınları ve pazarları yağmalamasının yanı sıra psikolojik anlamda da geleceğe dair olumsuz oluşu göze çarpmaktadır. Daha sonraki dönemlerde olduğu gibi Orta Çağ'da da meydana gelen salgınlarda sosyal hayat adeta durma noktasına gelirdi. Altıncı bölümün devamında yazar veba salgını ve kuraklık yüzünden tarımın kötüye gittiğini, arazilerin ekilemediğini, hayvan vebaları sebebiyle hayvan ve yiyecek fiyatlarının arttığını

“Ekonomi” başlığı altında kaleme almıştır. Yazar bu pahalılıktan sonra da karaborsa, tefecilik ve cinayet olaylarının meydana geldiğinden söz etmiştir. Bölümün sonunda ise tüm bu veba ve kıtlığın yanı sıra Batı dünyasının Doğu dünyasına yapmış olduğu Haçlı Seferlerinin nüfusu olumsuz etkilediği ve göçlere neden olduğu “Demografi” başlığı altında görülmektedir.

Sonuç olarak İlyas Gökhan’ın kaleme aldığı bu kitap Kara Veba da dahil 1200-1405 yılları arasında meydana gelen veba salgınlarının, kıtlığın, kuraklığın ve pahalılığın Memlûk Devleti’nin yaşadığı saha olan Mısır ve Suriye’yi siyasi, ekonomik, ticari ve sosyo-kültürel anlamda nasıl etkilediğini anlamak açısından önemli bir eserdir. Avrupa tarihçiliğinde Kara Veba birçok yazar tarafından incelenmiş olsa da Orta Çağ İslâm dünyasında meydana gelen doğal felaketler Türkiye’de fazla inceleme konusu olmamıştır. Bu nedenle veba salgını ve kıtlığın Kara Veba ile de ilişkilendirilerek ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı bu eserin alandaki boşluğu doldurması beklenmektedir.

Kaynakça

Sean Martin, *Kara Ölüm Orta Çağ’da Veba*, çev. Cumhur Atay, Kalkedon Yayınları, 2011

Frank Snowden, *Epidemics and Society: From the Black Death to the Present*, Yale University Press, 2019.